

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

TARİH
TÜRKİYE DIŐI TÜRK TARİHİ
ORTA ASYA'DA TÜRKLER
Kültür Portalı

Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet Çay

2009
ANKARA

5.22. Orta Asya'da Türkler

Anahtar Kelimeler: Altun-Ordu, Özbek Hanlığı, Buhâra Hanlığı, Hive Hanlığı, Hokand Hanlığı, Sibir Hanlığı

5.22.1. Özbek Hanlığı (1428-1599)

Altun-Ordu Hanı Özbek (1312-1340)'den dolayı Özbekler diye anılan Orta Asya Türkleri'nin bir kısmı, bu hanlığın gerçek kurucusu olup, 1428'de Sibir şehrinde (Tobolsk yakınında) han ilân edilen Ebû'l-Hayr (Batu'nun kardeşi Şibân soyundan)'ın idaresinde toplanmıştır. Ebû'l-Hayr Han 1431'de Gürgeç dâhil Harezm'e, 1447'ye doğru Seyhun dolaylarındaki Sıgnak şehrinde Özkent'e kadar bütün bölgeye hâkim oldu. Fakat 1457'de Moğol Oryatlar'ın hücumuna uğraması üzerine çıkan karışıklıklarda Moğol âilerinden bazıları ile bir kısım Özbek grupları Moğolistan'a doğru çekildiler (Kazaklar) ve oralarda Kırgızlar'la karıştırlar ki, bunlar, sonra Kırgız-Kazaklar diye anılmıştır.

Ebû'l-Hayr (Ölm. 1468)'dan sonra oğlu Şah-Budak, Çağatay hanlarının baskısı karşısında nüfuzunu kaybederek ülkesi Kırgız-Kazaklar'ın ve Harezm Timurlularının hâkimiyetine geçti. Ancak oğlu Muhammed Şibânî, Timurlular'ın anlaşmazlıklarından faydalanarak Mâveraünnehir'i ele geçirmeği başardı (1500). Sonra Çağatay Hanı ile Uygur bölgesi hâkimini bir arada mağlûp ettiği Ahsî Savaşı (Fergane'de, 1503) sonunda Taşkent ve Sayram bölgelerini, Timurlu Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra Harezm'i, 1506-1507 yıllarında da Belh ve Herat şehirlerini alarak Mâveraünnehir, Fergane, Horasan ve Batı Türkistan'ın hükümdarı oldu. Fakat Merv'de Safevîler'le yaptığı savaşı kaybetti ve öldü (1510). Şibânî Özbek hâkimiyeti de dağılır gibi bir duruma girdi. Bir yandan Timurlular, bir yandan Safevîler'le uzun mücadelelerden sonra Mâveraünnehir'de yeniden Özbek hâkimiyeti kuruldu. Başkent Semerkant idi, Buhâra, Taşkent gibi büyük merkezlerde hânedan üyeleri oturuyorlardı. Han II. Abdullah (1560-1598) Horasan'ı da içine alan ülkesinde tam bir iktidarı temsil ediyordu. Fakat Safevî Şah Abbas'a mağlûbiyeti Özbek Hanlığı'nın parçalanmasına yol açtı. Horasan Safevîler'e, Taşkent ve dolayları Kırgızlar'a geçti. Diğer yerlerde müstakil hanlıklar kuruldu.

5.22.2. Buhâra Hanlığı (1599-1785)

Astrahan Hanlığı'nın Rus istilâsına uğraması üzerine Buhâra'ya kaçan Yar Muhammed oğlu Can'ın, Buhâra'nın Şibânî hâkimi İskender'in kızından doğan oğlu Bâki Muhammed, Özbek Hanlığı sona erince, kendini Buhâra Hanı ilân etti (1599). Fergane, Hokand Hanlığı kuruluncaya (1700'lere) kadar ve Belh İran hükümdarı Nâdir Şah tarafından alınuncaya (1740) Buhâra Hanlığı'na bağlı idiler. Nâdir Şah Mâveraünnehir'e girince (1740) Han Ebû'l-Fâiz (1705-1747) İran'ın yüksek hâkimiyetini tanımağa mecbur oldu ve Horasan'dan çekildi. Sülâlenin sonuncusu Ebû'l-Gazi (1758-1785) zamanında nüfuzunu artıran Moğol Mangıtlar'ın reisi Mâsum-şâh Murad, hanlık tahtına çıktı (1785-1800). XIX. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş Orta Asya'ya ilerleyen Ruslar'ın himâyesine giren bu âile (1868) nihayet Sovyetler tarafından ortadan kaldırıldı (1920).

5.22.3. Hîve Hanlığı (1512-1920)

Özbekler'den Safevîler'in eline geçen (1506) Harezm halkının Şîî valilere karşı isyanını idare eden Şibanî ailesinden İl-bars (1512-1525) Hîve Hanlığı'nı kurdu. Merkez Ürgenç şehri idi. Bunun soyundan gelen hanlar Özbekler'e, Moğol Kalmuklar'a ve Ruslar'a karşı ülkelerini başarı ile korudular. Han Arab Muhammed zamanında (1603-1623) başkent kuraklığa uğradığı için hanlığın merkezi Hîve şehrine nakledildi. Hîve Hanları arasında Ebû'l-Gazi Bahâdır Han (1643-1665) Türk ve Türkmen tarihine dâir iki Türkçe eseri ile meşhurdur. Nâdir Şah zamanında ve bunun ölümüne kadar (1747) İran'a bağlanan Hanlık 1783'de Rus himâyesini kabule mecbur kaldı ve son Hîve hanı Sovyetler tarafından tahttan uzaklaştırıldı (1920).

5.22.4. Hokand Hanlığı (1710-1876)

Özbekler zamanında Mâveraünnehir'e bağlı iken, daha sonra, bir müddet, kendilerinin Peygamber neslinden geldiklerini ilân eden "Hoca"ların nüfuzu altına düşmüş olan Fergane'de Şahruh adında bir Şibânî Hokand merkez olmak üzere bir hanlık kurdu (1710). Bir ara Çin'in yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalan (1758) hanlık, Han Âlim (Ölm. 1809) zamanında Taşkent'i, onun oğlu Muhammed (Ölm. 1822) zamanında Yesi (Türkistan) şehrini içine alıyor ve Han M. Ali (Ölm. 1840) zamanında Balkaş gölü yakınına kadar genişliyordu. Buhâra'nın Rus himâyesini kabulünden (1868) sonra Hokand hanı Haydar da aynı yola girdi ve hanlık 1876'da Ruslar tarafından ortadan kaldırıldı.

5.22.5. Sibir Hanlığı (1556-1600)

XV. yüzyılın ortalarına doğru Kırgız Hanları neslinden biri tarafından kurulduğu rivayet edilen Tiyumen (Tümen) şehri (Tobolsk civarında) ve dolaylarındaki idare merkezi az sonra yine aynı bölgedeki eski bir Türk kasabası olan Sibir'e nakledilmişti. Şibanîler'den Opak (Ölm. 1493) buralara nüfuz ederek Tiyumen'i aldı. Altun-Ordu hükümdarı Ahmed Han'ın torunu Küçüm Han'da Sibir'i Moskova himayesindeki Yedigâr Han'dan aldı (1563). Bu suretle Küçüm Han (1556-1598) müstakil Sibir Hanlığı'nın hükümdarı oldu. Ülkesini süratle İslâmlaştırmağa çalışan Küçüm, Ruslar'la şiddetli mücadelelere girişerek yurdunu müdafaa etti. Ateşli silahlarla hücumu geçerek Sibir bölgesine giren (1581) Rus kumandanı Yermak'ı 1584'de ağır mağlûbiyete uğrattı. Fakat daima daha kalabalık kuvvetlerle ileri harekâta devam eden Ruslar, Küçüm'ün Moğol Mangıtlar arasında ölümünden (1600) sonra, bu hanlığı uzun mücadeler veren Küçüm'ün oğullarından zapt ettiler (1665).

Kaynak (Source):

Ali Suavi; **Hîve**, Dersaadet 1327, s. 138.

Barthold, Wilhelm; **Türk-Moğol Ulusları Tarihi**, Çev. Hasan Eren, AKDITYK-TTK, Ankara 2006, s. VI + 50.

Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI.-XX. Yüzyıllar), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004, s. XX + 278 + VI Ek + 1 Harita.

Hayit, Baymirza; **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, AKDITYK-TTK, Ankara 2004, s. XVI + 448 + 6 Harita.

Mac Gahan, Henry; **Türkler'e Karşı Rus Vahşeti, Türkmenler'in Destanı**, Haz. Muhiddin Nalbantoğlu, Muhit Yayınları, İstanbul 1970, s. 206.

Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan Ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası), Ankara 1992, s. 240 + 200 Belge.

Togan, A. Zeki Velidî; **Bugünkü Türkili (Türkistan Ve Yakın Tarihi, C. I, Batı Ve Kuzey Türkistan)**, İstanbul 1942-1947, s. 696 + 1 Harita.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY	Prof. Dr. Hale KÜNÜÇEN